

Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1

Зборник радова с међународног скупа
одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу

Уређивачки одбор:

др Радмила Жугић, научни саветник ■ *др Јордана Марковић*, редовни професор ■ *др Веселинка Лаброска*, редовни професор (Македонија) ■ *др Димитри Бело*, редовни професор (Албанија) ■ *др Миодраг Јовановић*, редовни професор (Црна Гора) ■ *др Михај Радан*, редовни професор (Румунија) ■ *др Надежда Јовић*, ванредни професор ■ *др Најда Иванова*, редовни професор (Бугарска) ■ *др Стана Смиљковић*, редовни професор ■ *др Сунчица Денић*, редовни професор ■ *др Тања Петровић*, ванредни професор (Словенија) ■ *Драган Радовић*, технички секретар Скупа

Уредник:
Радмила В. Жугић

Лесковачки културни центар ■
Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу

Лесковац – Врање
2016

Издавачи:
Лесковачки културни центар ■
Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу

За издаваче:
Сања Цонић
Сунчица Денић

Рецензенти:
Драга Бојовић ■ Михај Радан ■ Стана Смилковић ■
Сунчица Денић ■ Тања Петровић

Штампа:
Свен, Ниш
Тираж: 300

Публикација (ZbDSJ1.pdf) је доступна на следећим сајтовима:
<http://www.lkc.org.rs/index.php/izdavacki-program/zbornik>
<http://www.pfvr.ni.ac.rs/publikacije.php?oblast=249>

Текст је припремљен уз помоћ система за коришћење карактера ЗРЦола (ZRCola) (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), који је у Научноистраживачком центру САЗУ у Љубљани (<http://www.zrc-sazu.si>) развио Петер Вајс.

Садржај

- 9** *Недељко Богдановић*
Поздравна реч на отварању Скупа, Лесковац, 11. април 2014
- 13** *Радмила В. Жугић*
Уводна реч
- I**
- 19** *Радмила В. Жугић*
Брок као истраживач говора „најјужније Србије“
- II**
- 29** *Јордана С. Марковић*
Језик у делима Боре Станковића
- 39** *Даница Т. Андрејевић – Ана М. Андрејевић*
Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића
- 49** *Најда И. Иванова*
Путовање по Србији кроз поглед словеначког писца Антона Ашкерца (1856–1912): лингвистички аспекти имаголошке интерпретације
- 59** *Јелица Р. Стојановић*
Употреба инфинитива (и конкурентног средства *да* + презент) у Његошеву језику
- 77** *Драгомир Ј. Костић*
Књижевност старе или јужне Србије – особеност дијалекатског
- 91** *Димитар Б. Пандев*
Македонскиот дијалектен/народен јазик во македонската литература (во 19. и во првата половина на 20. век)
- 99** *Валентина Ц. Бондџолова*
Диалектите и диалектизмите в езика на съвременните меди
- 107** *Радмила В. Жугић*
Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића

- 115** *Марина Ј. Шафер*
Анализа млађег икавског дијалекта у роману *Snaš Kata na mrginju*
Габријеле Диклић
- 125** *Драган В. Лилић*
Дијалекатска фразеологија у делу *Мана Лужничћи* Драгослава
Манића Форског
- 135** *Голуб М. Јашовић*
Анатомска лексика у збирци стихова *Купен петл* Драгана Радовића
- 145** *Марина М. Николић – Сања С. Алексић*
Дијалекат као језик романа *Лина тврђа од камена*
- 159** *Ана М. Јањушевић Оливери – Драгана И. Радовановић*
Функционалност дијалектизама у драми *Пелиново* Жарка
Команина
- 171** *Тања Ж. Антић – Гордана С. Драгин*
Село гори и тако кроз социолингвистички и културолошки окулар
- 181** *Сунчица М. Денић*
Народно песништво у *Речнику говора југа Србије* Момчила
Златановића
- 189** *Стана Љ. Смиљковић*
Дијалекатско језичко наслеђе у народној песми јужне Србије
- 197** *Данијела М. Поповић*
Елементи усмених тужбалица и погребних обредних манифестација
у партизанским песмама
- 211** *Драгана С. Новаков*
Неке дијалекатске црте у тешањској *Епистолији* из XIX века
- 217** *Душан М. Благојевић*
Књижевноуметничке вредности комада *Наша работа* Сретена
Динића
- 221** *Радивоје М. Жугић*
Дијалекти у новинарству
- 229** *Милена М. Станковић*
Симболика родног звука у делу Радосава Стојановића
- III**
- 241** *Михај Н. Радан*
Последице вишевековног развоја периферних српских говора
на мултиетничком простору румунског Баната

- 257** *Предраг Р. Степановић*
Кратак преглед српских говора у Мађарској (Ранија испитивања српских дијалеката у Мађарској)
- 269** *Миљана-Радмила Ускату*
Допринос румунских и страних слависта истраживању српских банатских говора
- 275** *Владан З. Јовановић*
О актуелним променама у језичкој структури српског говора у Батањи (Мађарска) и очувању српског језика уопште из угла социолингвистике
- 285** *Миодраг В. Јовановић*
Говори дурмиторског краја у односу на норму савременог српског језика
- 303** *Гордана С. Драгин*
Иновације на прозодијском плану у српском језику
- 313** *Веселинка Т. Лаброска*
За некои морфосинтаксички промени во вратничко-полошките говори
- 319** *Милица ЈБ. Стојановић*
Полипрефигирани глаголи у говору тимочког краја
- 331** *Зоран М. Симић*
Конкурентност беспредлошког датива и генитива с предлогом *код* као формализаторā просторне адлативности у романијским говорима Старог Влаха
- 343** *Стефан Ж. Милосављевић*
Прилошка значења предлошко-падежних конструкција са предлогом *од* у говору младих у Лебану
- 355** *Саша А. Савић*
Енглески језик у свакодневној комуникацији младих у Власотинцу
- IV**
- 369** *Марина С. Јањић*
Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта
- 381** *Татјана Г. Трајковић*
Дијалекатско окружење и настава српског језика као нематерњег код Албанаца
- 393** *Бојана С. Милосављевић*
Однос стандардних и дијалекатских облика неких речи са гласом *х* у говору студената Учитељског факултета у Београду

- 403** *Јелена Д. Михајловић*
Усвајање нових знања из граматике учењем на погрешкама
- 415** *Биљана Р. Мичић*
Приче о речима (*Бучумике* Недељка Богдановића – могућност примене у настави лексикологије у трећем разреду средње школе)
- V**
- 423** *Надежда Д. Јовић*
О неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије
- 437** *Драга И. Бојовић*
Тумачења и перспективе семантизације фразеолошких јединица у дијалекатском рјечнику (са посебним освртом на сазнања у русистици)
- 447** *Наташа М. Миланов*
О семантичким дијалектизмима на примеру фитонима
- 457** *Данијела С. Станић*
Називи за боје у неким призренско-тимочким говорима
- 465** *Dhimitri L. Bello – Merima H. Krijezi*
Славизми у албанском језику и њихов актуелни статус
- 473** *Јадранка Ж. Милошевић*
Клетве и благослови у долини Млаве са лингвистичког и етнолошког становишта
- VI**
- 483** *Жарко С. Бошњаковић*
Како би још могао изгледати дијалекатски текст
- 499** *Бранкица Ђ. Марковић*
Научни и културни значај дијалекатских текстова (Прилог грађи о пинтерском занату: село Буковац у Срему)
- 511** *Тања З. Милосављевић*
Рад Ане Плотњикове на етнолингвистичкој географији Јужних Словена
- 519** *Марија Р. Илић*
Вернакуларна аутентичност у српској дијалектологији: критичко преиспитивање
- 531** *Тања Ж. Петровић*
Дијалекат као перформанс

Дијалекат као језик романа *Лина тврђа од камена*

Марина М. Николић* – Сања С. Алексић**

Циљ овог рада је указати на основне одлике косовско-ресавског дијалекта којим је написан роман *Лина тврђа од камена* Јована Д. Петровића. Текст романа ћемо користити као пилон за показивање карактеристика говора Петровца на Млави и његове ближе или даље околине (фоностилистички и морфостилистички ниво). Један од циљева рада је показати како се вербалне форме записују, то јест показати пишећ приступ према језику кроз записивање (графостилистика). У вези с тим, биће занимљиво показати употребу апострофа и стилских фигура које се ту јављају. Посебну пажњу посветићемо стилско-прагматичким функцијама императива, али и народног језичког блага: клетви, псовки, пословица и изрека, фразеологије и др.

Кључне речи: Јован Д. Петровић, роман *Лина тврђа од камена*, косовско-ресавски дијалекат, лингвостилистика

1 Увод

До друге половине 19. века у српској књижевности ретка је била појава дијалекта. То се пре свега може објаснити чињеницом да се „дуго мислило и веровало да је дијалекатско изражавање у служби кварења језика, па због тога није ни било књижевних покушаја да се узвишена духовна и емоционална стања искажу дијалектом“ (Зборник 2011: 288). Гордана Драгин у раду *Из синтаксе хронике Село Сакуле а у Банату Зорана Петровића* подсећа на оштру Скерлићеву критику *Коштана*, у којој је дело литерарно оцењено као једно од најпоетскијих књижевних дела наше књижевности, али се Скерлић крајње негативно изразио о Станковићевом језику (Зборник 2011: 116). Управо због језичке „нечистоће“ писци су се дистанцирали од дијалеката и тежили добром и исправном језичком изразу који се читавао у строгом поштовању норме стандардног српског језика и уметничким могућностима књижевног језика.

Последњих деценија, међутим, долази до промене у схватању да дијалекти задовољавају само најједоставније комуникацијске потребе и да су, у складу с тим, потпуно неадекватни да пренесу сав уметнички сензибилитет књижевника. Тако је, паралелно са настајањем књижевности на стандарду, настајала и дија-

Рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*, бр. 178021 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

** sacazeca@hotmail.com; Slavisches Institut, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg

лекатска књижевност, тј. књижевност коју карактерише употреба специфичног локалног језичког идиома неког одређеног подручја¹¹. Тај феномен се, с једне стране, може довести у везу са чињеницом да књижевна продукција стално тражи нове изазове, а писање на дијалекту као специфичној врсти идиома, свакако је један од њих. С друге стране, ту је и потреба писца који пише на дијалекту да језик свог завичаја, према коме има велики емотивни однос, сачува од заборављања (Г. Драгин у Зборник 2011: 116). Дијалекат је, као уосталом и стандардни језик, перманентно изложен променама и неизбежна модификација и модернизација локалног идиома могу у крајњој инстанци водити до његовог нестајања. Посматрано из те перспективе, одлука књижевника да пише на дијалекту би се могла тумачити као покушај да „конзервирају језичко стање које се неповратно брише пред снажним ударом књижевног језика и његовим моћним инструментима – образовном систему и масовним медијима“ (Милановић 2008).

Роман *Лина тврђа од камена* је написан на косовско-ресавском дијалекту, што је истовремено и најважнија стилска карактеристика дела. У складу с тим ће у раду, после кратке биографије писца и сажетка радње романа, бити представљене језичке специфичности тог дијалекта. Будући да се дијалекти пре свега манифестују у усменој форми и да су географски ограничени на мања подручја (локална или регионална), њихова писмена фиксација, која помоћу средстава стандардног језика треба да омогући шире разумевање, представља изазов. Као резултат тога настаје врло специфична ортографска слика, тако да ће предмет анализе бити и графостилистички елементи. С друге стране, сваки на дијалекту написан текст априори поседује карактеристике разговорног стила, што упућује на интерференцију (између) два функционална стила: разговорног и књижевноуметничког. Рад има за циљ ту интерференцију детаљније да истражи и да опише њену естетску димензију.

2 О писцу

Јован Петровић, чији преци потичу из Хрватске, рођен је 11. априла 1950. године у Петровцу на Млави. За своје стваралаштво, које пре свега обухвата поезију, добио је бројне награде. Његова поезија је преведена на неколико светских језика (немачки, словеначки, словачки и енглески). Поред поезије, коју пише од своје ране младости, Петровић је написао и неколико прозних дела. До сада су објављена два романа: *Лина тврђа од камена* (2004) и *Глумица* (2009). Јован Д. Петровић живи и ствара у Петровцу на Млави¹².

3 О роману

Косовско-ресавски дијалекатски тип налази се у основици романа *Лина тврђа од камена*, односно, у основици идиома главне јунакиње, којој је додељена улога приповедача сопствене тегобне животне приче. Свесно приклањање

¹¹ „Дијалекатска књижевност је свака књижевност писана дијалектом, без обзира на степен његове блискости са књижевним стандардом“ (Зборник 2011: 116).

¹² В. Јован Д. Петровић: *Лина тврђа од камена*, Београд 2006, 139–140.

писца локалним говорним особинама Добрња допринело је изузетној уверљивости ликова, збивања и средине у којој ти ликови обитавају. У њему једна проста жена прича, дијалектом богатог и сложеног језика, у првом лицу, од почетка до краја свој живот. Појединачне теме у оквиру исповести главне јунакиње везане су за рурални начин живота и за све оно што игра важну улогу у свакодневной пракси.

Роман се састоји од четири поглавља у хронолошком низу. У првом поглављу Лина приповеда најпре о животу (детињству и младости) свога оца, да би затим, без паузе наставила причу о свом детињству. Причајући ретроспективно, Лина нас у једном тренутку обавештава да је сада у дубокој старости: *А остаде сам' ова љуштура, ка' кошуљица...* Након интермеца који указује на перспективу приповедача (Лине), следе сећања: сликовито представљање просидбе, свадбе и, коначно, брачног живота. Склад у великој породици потврђен је рађањем сина првенца, Животе, но сеоску идилу убрзо прекида мужевљева смрт. Прво поглавље циклично је затворено Линим повратком у очеву кућу.

Наредно поглавље обележено је Линином другом удајом. И поред жали за мужем и сином кога је оставила, Лина се удаје за Стевчу, такође удовца. Једну за другом, рађа му две кћери. Ни та срећа није била дугог века. Након две године пасторак одлази рат. Несрећа никад не долази сама, Лини умире син првенца. Ту се зла коб не завршава, изненада умире и Стеван, Линин муж. Лина је муком приморана да се по трећи пут уда.

Трећи муж, Јова Бошњак, већ је у годинама, али без деце, богат, ситуиран и вредан човек. Рађа му ћерку, али је смрт опет закуцала на њихова врата: Лини умире ћерка из другог брака, а убрзо потом и последња, Илинка. Међутим, убрзо након несреће, рађа се син – Драгољуб, а потом и други син – Душан. Изненадна смрт трећег мужа Јове наставља Линин страдалнички пут. Као на траци, смењивали су се догађаји један за другим, удаја кћерке, одлазак сина на занат у Свилајнац, шегртовање млађег сина.

Четврто поглавље доноси Линину перцепцију и преживљавање Другог светског рата: хапшење синова, отеривање у логор, беда и немаштина узрокована ратом. По повратку синова из заробљеништва ситуација се побољшава, Лина успешно лечи слепило, но комунисти јој убрзо одузимају сву стечену имовину. Време се променило, синови су се окренули од села, Лина долази у сукоб с временом које више не разуме.

Линино страдање забележено је чврсто структурираним приповедачким поступком. Беспрекидно згуснуто приповедање доноси цикличне догађаје исказане кратким, језгровитим реченицама сеоског говора, испуњених народном мудрошћу.

4 Карактеристике косовско-ресавског дијалекта

Село Добрње, Линино родно место, још увек није дијалектолошки описано и не налази се у списковима обрађених пунктова. Посматрано географски, Петровац на Млави, коме такође и Добрње припада, се налази на граничној зони: Млава највећим својим делом тече кроз северне крајеве косовско-ресавских

говора, али својим доњим током (након Хомољских планина) пролази кроз територију смедеравско-вршачких говора. Претпоставка дијалектолога је да ипак припада косовско-ресавском говору, што и наша анализа потврђује¹³¹.

Косовско-ресавски дијалекат је настао у средњевековној Србији и припада екавско-штокавском дијалекту. Карактерише га не само значајно одступање од стандардног језика, него и многе типичне карактеристике које чине његов препознатљив идентитет.

Наредна анализа се углавном ослања на дијалектолошке карактеристике које је обрадио Павле Ивић (1985, 2009), имајући у виду и истраживања Голуба Јашовића (2012) и Јадранке Милошевић (2014).

4.1 Вокализам и консонантизам

Основне карактеристике косовско-ресавског дијалекта које се могу наћи и у роману:

Вокализам:

– Вокалне групе **-ao** и **-eo** на крају речи, како глагола, тако и именица прелазе у **-o**:

требо, остo, имo, слушo, реко, видo, постизo, помажo, питo, посо, мисo, итд.

– Елизија: *д'идем, д'истудева, д'има, н'увати, н'остане, н'имању, з'она кревет*,

– Апокопа: *сам', там', дол', гор', мал', мож',* итд.

– Префикс **пре** уместо **при**: *прејави, преватио, претисо, прелика, премети*, итд.

Консонантизам:

– Изостављање фонеме **x** на почетку, у средини и на крају речи: *'леба, 'ртија, 'ајдуци, довати, свати, стра', одма'*, итд.

– Понекад се фонема **x** замењује фонемом **j** или **z**:

смеј, за снају, у мејане, поврз, итд.

– Често се на почетку речи фонема **ф** замењује фонемом **в**, као и фонема **ш** фонемом **ч**: *вамилија, вуруна, витиљ, вантазирам, чпорет, чкола*, итд.

– Група **ст** је на крају речи редукована на **с**: *радос', жалос', младос', корис', вес', завис', болес', лис', кос', крс', мрзос'*, итд.

– Групе **тс/дс/сц** редуковане су на **ц**: *брацки, љуцки, поцмевао, шцурело, пцето*, итд.; Различити процеси утицали су на упрошћавање различитих сугласничких група и неких консонантских алтернација: *лицало, код прецедника, чпорет, фузбал*, итд., па и до метатезе: *лојзе, гројзе, гвојзе*.

– Фонема **j** нестаје на крају речи и приликом транскрипције је консеквенто означена апострофом: *Куј тражи, та' и нађе* (8), *Ни н'ова' ни н'она' свет, нигде без матере* (50).

¹³¹ Ове информације добили смо од српских дијалектолога с Института за српски језик САНУ, др Софије Милорадовић и мр Веселина Петровића. В. и Јашовић 2012. Такође, дошли смо до истраживања Ј. Милошевић (2014) где је један од обрађених пунктова село Добрње. Ј. Милошевић доказује да говори Добрња и суседних села (говори Млаве) недвосмислено припадају косовско-ресавском дијалекту.

– Изостављање иницијалног *з* у *зде* је такође једна од карактеристика косовско-ресавског дијалекта¹⁴¹: *'Де има за једно, има и за друго, 'де има за два има и за три, 'де има за три има и за четири...* (11), *'Де си пошла, Лино, 'де... црна?...* (17)

4.2 Морфологија

У морфолошкој структури косовско-ресавског дијалекта може се констатовати тенденција ка синкретизму. Деклинације карактерише битно мањи број различитих парадигматских форми него што је то случај у стандардном језику (Ивић 2009: 64).

– Личне заменице првог и другог лица једнине имају идентичне облике – *мен'*, *теб'* – у генитиву, дативу, акузативу, инструменталу¹⁵¹ и локативу:

и од мен' д'има нека асна (31), *Он д'има, а мен' како биде!* (31), *Ал' куј мен' што?!* (30), *да се на теб' неки спотице* (29), *док се не види ста це с теб' да биде* (29), *'де теб' крај, и њојзе крај* (29), *Мора се бидне, и теб' и другем* (32), итд.

– Енклитички облици за прво и друго лице множине у дативу су *ни* и *ви*:

А, зашта ће се потресамо, црна ви душа, зашта, ако нећемо због деца?... шта ни' прече од деца? (50), *Све ни јасно, а ништа не сватамо* (42), *Ни' ни' до умирања...* (44), итд.

– Енклитички облици за прво и друго лице множине у акузативу су *не* и *ве*:

Једна мука не' скупила, једна не' држи (53), *Отац ве' виче... да ве' види...* (58), итд.

– Енклитички облик трећег лица множине гласи *ју* и у дативу и у акузативу:

Нису много ни имали... Толко, колико ју' оставили. (7), *Сам' се тако ове године дочекују... Ел' не' те биде... а ја сам ју', еве, дочекала.* (13) *Шта да ју' рекнем, како да ју' погледам?!...* (22), *Деца ка' деца, а како да ју' кажем?...* (58), *Ни' се човек ни оладио, грешна ју' душа, ал' нека ју'* (59), итд.

– Неретка је појава дуплирања личних заменица:

Веселе се, лако ју' њима (16), *Ете ју и они*, (22), *ни' ју лако ни њојзе* (27).

– Показне и присвојне заменице једнине мушког и средњег рода имају идентичне наставке у дативу, инструменталу и локтиву –*ем*:

Тешко мојем Обраду (7), *Ал' сузу не пусти' држа' и одржа' у онем оке-ту* (16), *Преказује ми се у онем очињем мраку* (33), *и требала му мати, његовом сирочету* (34), *Ни н'овем, ни н'онем свету* (56), *Цакли се, ка' од сувога злата н'онем сунцу* (64), *о овакем човеку не мож' све ни да се рекне* (66) итд.;

– Показне и присвојне заменице женског рода имају идентичан наставак у генитиву, дативу и локативу једнине, као и у номинативу, генитиву, акузативу и локативу множине –*е*:

¹⁴¹ При транскрибовању је овај феномен консеквентно означен апострофом и не би се смео заменити са *де* без апострофа, које може имати различита значења, нпр. *де добар* и *поштен био* (због тога, зато што) или *овде живот ка' де стао* (да).

¹⁵¹ У косовско-ресавском дијалекту се може наћи још један облик личних заменица првог и другог лица једнине у инструменталу: *с моном* и *с тобом* (Ивић 2009: 66).

мојем оцу и моје матере не опрости' **оне сузе** (16), *стра'* каки никад нисам у **моје младе душе** осетила (17), *Све се цакли н'оне месечине* (19), *Сам', де те извео из оне сиротиње* (20), *А моје јетрве*, никем Бог да не да, колике батине попише (23), итд.

– Редукција норми стандардног језика се може констатовати и у деклинацији именица.

– Именице женског рода завршавају у дативу и локативу једнине на **-е**:
свашта по ове луде главе да претурам (38), *Кад више нема 'де, сам' једно ми у душе и на памети* (35), *на мен' се све види, ка' на слике* (35), *ка да нисам била у те куће* (35), *Никем не казујем... сам једне, ту... комшике.* (36), *Кад лехке време прође, прогута муку и окрете се ћеркице Милке* (43), итд.

– Инструментал једнине средњег рода као и инструментал и датив једнине мушког рода завршавају не **-ем**:

Како забелело, цео дан за плугем (24), *А и шта би' с дететем, шта би и да сам га уватила за руку?...* (30), *Ни Лина пред Богом није изузетак!* (39), *Мушко мушком увек има шта да рекне* (41);

док у дативу и инструменталу множине сва три рода имају идентичне наставке **-ма**:

Сиротиња и богу и људма додијала, Поседо' лехке с женама (54), *И врати' се децама* (56), *Мож' одма д'идеи, са све децама* (60), *а нећу децама да кварим вољу* (111).

– Сибиларизација је типична за именице мушког рода у акузативу множине: (види) **Војнице**, (најури) **'ајдуце**, (д'отера) **уроце**, (рађа) **издајнице**, у **облаце** (отишли), итд.

– Инструментал је замењен конструкцијом **с + акузатив**:

да најури с'ову његову турску пушку (25), *ударам с'ону мотику* (17), *тера комендију с њену сиротињу* (12), *шта имају они са Стевчу* (36), *Смеј са њу у куће* (37) *шапуће с неког у авлије* (111)

– Локатив се изједначава са генитивом:

(пође) *по газда, по бања, по доктора, у једне куће.*

– Када је реч о глаголским облицима, може се закључити да су најчешћи аорист, имперфекат и перфект, док се инфинитив врло ретко користи.

– За треће лице једнине и множине често се користи непотпуни перфект:

Резиково, зато га и 'тела срећа (8), *Чуво стра'!* (10), *Чуо од Пере учитеља д'ови там' тражили човека, писмено* (10), *Ал' деца сам' долазила, једно по једно* (11).

– Карактеристичан наставак за прво лице множине у аористу и импекту је **-мо**:

Ми, жене, покупимо дреје и судове, све што понемо, потрпано у кола и поседамо гор' (24), као и: *избимо на пут, увиђомо у кућу, пођомо, прођомо, дођомо, видомо, причамо, стигомо*, итд.,

док је за прво лице једнине типично изостављање фонеме **х** на крају речи:

Тако два гроба у Ресаве откопа' и у обадва срце закопа', а кад срце закопа', закопа' и Ресаву... и одито' одотуд, не осврто' се... (51) као и: *дођо', реко', видо', остадо', поврати' се, помисли', прегрме'.*

– За изградњу футура користи се **ће** + **презент**, при чему се везник **да** изоставља:

'Ко се чуваш и Бог ће те чува (42), *Србине, ка' ће сватиш?* (42), *Тата ће путује...*(58) *И све ће се заборави* (131)

5 Интерференција разговорног и књижевноуметничког стила

5.1 Графостилистика: употреба апострофа и три тачке

Дисциплина која се бави стилистичким вредностима књижевног текста анализирајући га с циљем описа конкретне језичке употребе назива се *лингвостилистика*. У зависности којим конкретно језичким нивоом барира, лингвостилистика се бави фоностилемима, морфостилемима, лексикостилемима, семантостилемима, синтаксостилемима, графостилемима итд.¹⁶¹ Обиље стилема које нам нуди овај књижевноуметнички текст није стилогено. Наиме, стилематичност јединице је форма, односно начин на који је структурирана језичка јединица која носи стилску вредност, док је стилогеност уствари стилска функционалност, то јест употребљивост. Стилеми су сви дијалектизми¹⁷¹ у роману јер они носе стилистичку информацију, но они нису сви стилогени. Прво што је привукло нашу пажњу је визуелни дојам који на нас оставља текст, што би припадало домену графостилистике. Овај део рада посветићемо графостилемима – визуелним стилемима који су настали графичким (словним, правописним или интерпункцијским) унеобичавањем, у конкретном случају бавићемо се употребом интерпункцијских знакова – апострофа и три тачке.

У роману *Лина тврђа од камена* занимљива је употреба апострофа и три тачке. Њихова употреба у српском језику регулисана је Правописом.

5.1.1 Апостроф¹⁸¹

Осим да пренесе аутентичност разговорног језика, или у функцији регулације броја слогова у стиховима (у поезији), апострофом се означава и изостајање одређених гласова, односно слова у дијалекатском тексту.

Употреба апострофа у роману *Лина тврђа од камена* веома је разноврсна. Аутор, односно лектор, приликом изостанка гласа интервенише у складу с правописним правилима српског стандардног језика регулисаним у правописном приручнику (Правопис 2010) који препоручује да се изостанак гласа из различитих позиција, са почетка, краја или средине речи, било да је у питању вокал или консонант, обележава апострофом. У роману који тумачимо бројне су фигуре скраћивања.

¹⁶¹ Више о лингвостилистички в. у Ковачевић 2012.

¹⁷¹ Дијалектизам – лексема која припада народном говору (дијалекту), а истовремено је обавезно диференцијална према стандарду.

¹⁸¹ Узели смо у обзир и рад Јордане Марковић, *Функције апострофа*, у Зборник 2011: 31–45.

- (1) Афереза – изостанак вокала с почетка речи, најчешће код везника *ако*,^[9] доследно се обележава апострофом: *Отиде у свет, 'ко има негде лакше* (7), *'Ко се чуваш и Бог ће те чува* (42), *'Ко немаш место, врдни у крај* (29), итд.
- (2) Апокопа – губљење вокала с краја речи углавном је означена апострофом, нпр.: *Сам' мојем оцу теже било* (7), *Ал' колко било да било* (7), *Не зна се куј га више волео, да л' газда, да л' његова сирота убога жена* (9), *ел' да му отну, ел' да га убију* (10) *Осврни се... погледни, и гор' и дол', не знаш одакле мож' да бидне, ники не зна, сам' запанти и памет у главу* (42); мада има примера где је апостроф изостављен: *ал друкче није могло да биде* (8), *ка куче* (8), *ка' рекла би', ка не би'* (51). Факултативно изостављавање покретних вокала не бележи се апострофом, *нит, тад, сад* и сл.
- (3) Синкопа – изостављање гласа у средини, често се јавља у овом књижевноуметничком тексту. Синкопа се, у складу с правописом, не обележава у роману, нпр.: *Толко, колко ји' оставили.* (7) Ал' колко било да било (7) *каки румени образи, како осмејак* (49), *Таку* и *косицу* имао (34)
- (4) Приликом изостављања вокала у облицима радног гл. придева мушког рода апостроф се не пише уместо самогласника који се изгубио у резултату асимилације и сажимања, пр. гурно, трчо и сл. У питању су вокалске групе *-ао, -уо*, нпр. *пито за посо*, није *имо* кад, *требо, јаукно, имо, трепно, чуво* и сл. Исти је случај и приликом упрошћавања сугласничке групе, апостроф је изостављен, нпр, *богасто* највеће (11).
- (5) Поредбена речца *као* контрахује се искључиво у *ка'*, нпр. И *ка'* да га земља прогуну (7) *ка'* дрен здрави и *ка'* стреле прави (11), али има примера када је апостроф изостављен, што се може тумачити лекторском погрешком или грешком аутора *ка куче* (8).
- (6) Хаплоглија – изостављање више од једног гласа, јавља се у роману, нпр. *требао се је'* (7) И *ни'* му заборавио, и обележена је апострофом.
- (7) Елизија је честа у роману, нпр. кад *д'истудева...* (8) *д'осто* сироче и *д'има...* (8) *к'оћеш* (9) остаде *н'имању* (9) *грудве д'ударају* (51) *Јова н'онем* мраку (79), како с глаголима, тако и с именицама.
- (8) Изостанак сугласника *х* обележен је апострофом, пр. *Толко, колко ји' оставили.* (7) *одма'* пође по газда, (8) међу *њи'* (9) *јевтика ји' изела* (10) *стра'* (10), *увати'* се (51), није *'тео* (78) *'ранили* вамилију (78), мада има изузетака зато га и *тела* срећа (8), *куј га ранио* (52)^[10]. Уколико је *х* у медијалном положају, његов изостанак не означава се апострофом, нпр. *прерањиво* се (9) *уапсише* га (78), *увати'* се (51), *Ја ману'* руком (63).

^[9] У поменутом истраживању Ј. Марковић (в. Зборник 2011) нису забележени ови примери, већ само аферезе које се тичу различитих облика придева (*о*)вако, односно заменице (*о*)вакав.

^[10] Могуће да је овај изузетак настао аналошки, по угледу на наредни пример где је *х* које је изостављено уствари било у медијалној позицији, уп. целу конструкцију: *куј га ранио* и *одранио* (52).

- (9) Изостанак сугласника *j* карактеристичан је за ово дело и доследно је обележен апострофом, нпр. *та'* није дангубио (8) Куј тражи *та'* и нађе (8) *она'* пламичак (8) И *ова'* му отвори радњу (9) једи и *ни'* и *немо'* (9).
- (10) Изостанак других сугласника, уколико се ради о медијалној позицији, не бележи се апострофом, нпр. *с* у речи *површавао* (посвршавао) (8). У финалној позицији *t* у речи *радос'* (8), *пропас'* (9), влас' као резултат упрошћавања сугласничке групе бележи се апострофом. Бројни примери губљења иницијалног *z* означени су доследно: 'де треба, 'де све било и имало (8) *Де* зафалило (9).

Поменуте фигуре (афереза, апокопа, елизија, синкопа и сл.) веома су честе у дијалекатском тексту, мада њихова функција није стилска, већ је обележје одређеног дијалекта. У роману *Лина тврђа од камена* употреба апострофа је углавном усклађена с правописом и, што је још важније, умногоме олакшава читаоцу да разуме текст.

Уколико поменуте фигуре скраћивања посматрамо као средство језичке економије која карактерише говорни језик, можемо говорити о интерференцији разговорног и књижевноуметничког функционалног стила у овом роману.

5.1.2 Три тачке

Осим фигура скраћивања, честе су и елиптичне реченице. Елипса означава изостављање поједине речи из реченичне целине али на такав начин да се смисао те целине, ипак, може схватити. Њоме се постиже згуснутост и снага у изражавању мисаоних ставова или одређене драматичне ситуације. Бројни су примери недовршених реченица које су у тексту обележене трима тачкама. Тако обележене паузе означавају често реакцију изазвану неким утиском, позитивним, као што, на пример, изазива код јунакиње лепота сопствених сватова:

Лети, високи, обучени... [...] Сви ка' јаблани, сваки мож' за Лину младожења да биде... Пусто женско!... Док ми не рекоше: Ова' Лино... Ова' Тома, он је твој... А Тома, ка' уписан! Коса ка угљен, очи црни, леп, насмејан... и ја зину'... (15);

или негативним, када угледа умрлог прворођеног сина:

Ка' да заспо, мој Жика... Још му образи румени... У беле кошуље, руке преко груди... На ногама чарупе ишаране... [...] А мој Жика, леп... насмејан... тако га ваљада она час затече и претече... сам' што не проговори... И ка' да нешто рече... пречини ми се... чу луда мати што нике не чу...(49).

Иако им је основна функција обележавања изостављеног дела текста, посебно у овом делу три тачке имају функцију у приповедачком поступку. Радња је иначе згуснута, неразбијена дигресијама, а не постоје ни дескрипциони пасажии који би успорили приповедање. Три тачке имају, то јест преузимају функцију паузе у приповедању; физичком поделом текста, писац припрема читаоца на нове догађаје који се у роману врло брзо смењују (нпр., на стр. 22–23).

5.2 Du-Form

На први поглед, у роману имамо монолог као форму исказа. Међутим, приповедање обликовано као монолог (Ich-Form), повремено прелази у Du-Form, односно добија дијалошку форму:

Није лако, ники немо' те лаже. Све треба д'осетиш (15), А ја, целем путем, оволики ми очи (18), Гледим, сам' гледим... а не мог' ништа да рекнем и што би 'тела, оволика ми гута овдена, ни да јекнем, ни да јакнем... (18), А саде да ју' питас... 'ко знају ког отераше у та пропас', еве, одма', сама ћу у гроб да легнем, ники ми не треба. А тако и јес'... Боље д'иде мој и твој, нег' њин... Њини синови нису за распар!' (45), Ансанаџије, онем Бугарину, оволики очи искочили кад видо она' напаљон (68), а она' њин, ка' да сам га у око убола, оволико рипи од земље (108).

Повремено обраћање другом лицу нема праву функцију дијалога, већ представља конкретизацију апстрактног – дијалошку форму између Лине-приповедача и имагинарног слушаоца њене животне приче.

Показне заменице попут *оволика* у примеру ... *а не мог' ништа да рекнем и што би 'тела, оволика ми гута овдена* такође показују комбинацију елемената разговорног и књижевноуметничког стила.

5.3 Фразеологизми, народне пословице и изреке

Карактеристична је техника приповедања у роману. Наиме, изнесећи догађања и доживљаје, Петровић обилно користи фразеологију, народне пословице и изреке. Лина перцепција стварности потпомогнута је народним, традиционалним тумачењима света која су вербализована кроз народне умотворине. Без такве помоћи Лина не би могла превазићи недаће које је сустижу. Па тако, на пример, погрешну очеву одлуку да остане на имању, док му је брат отишао трбухом за крухом у Свилајнац, оправдава изреком: *Против субине ни' се ники родио* (9). Или, када јој умре трећи муж, она помирљиво каже: *Отиде! – а ја мислим, нека га, нек иде, 'ко му дошо дан...* (73). Сличном помирљивошћу обележен је и крај романа, Лина се као понизни Јов, праштајући, мири са судбином, односно Богом:

Сила Бога не моли... Ал' и нека је, нек се сили док нјојн бог, све како дошло тако и отишло, све за време. И све ће се заборави, ка што се увек ии заборавало! Нек само биде здравље и мир... Како мен', тако свакем, и најгорем душману. А ја што сам препатила, па биће није ни то било џабе. Свакем како му писано... А тако и мен'. Сваки свој крс' носи (131).

С друге стране пак, када се дешавају добре ствари, то се не истиче као лична заслуга већ божја воља, нпр. *Де добар и де поштен био, зато ваљдада и Бог погледо на њега* (10), или *И била сам му што жена треба у куће да биде – и жена и домаћица Све ни' дао Бог* (71), па и кад јој тетка налази трећег мужа и по трећи пут успева да је удоми, Лина сматра да је све божја заслуга.

Однос између паганског и хришћанског свеприсутни је мотив у роману. Чини се да су паганство и хришћанство у комбинацији и да чине подлогу за

развој фабуле. Уосталом, све теме којима се роман бави представљају веран одраз елемената традиционалне духовне културе српског села.

Однос према богу другачији је од оног какав дају хришћанска учења – Лина бога доживљава као нешто познато, бог има људске особине, Лина удаљеност од њега уствари потиче од тога што га она доживљава као трговца или чиновника, а то су људи с којима Лина невољко има посла, нпр.:

Сам' једног човека волим и поштујем, мојега човека, за другог нисам ни помислила... 'ко лажем, уста ми се осушила, Бог зна, Бог ми сведок... 'ко ни он нема паметнија посла (22), или Све ни' дао Бог. Мож' и он, кад 'оће... Да л' се превари ел' се нешто прерачуња, даде једном и Лине више нег' што узе... (71).

Свака недаћа и свака радост божја воља. Несрећа је природна и очекивана, док је срећа незаслужена, неочекивана и изненадна. Лоше је увек праћено лошим, а после доброг се често срећа окрене, што је чест пагански мотив у роману. Да би син првенац остао жив, добија име Живота:

Име му наденумо Живота... Да га она' црник не превари, да га пре времена н'одведе там' 'де му ни место није, ни прелика, да га брани од урока, од сваку боглес' да га сачува... (20)

Лина је више паганин него хришћанин, много више сујеверна него верна. Она често куне:

а ајдуци на мрави, размилели се јевтика ју' изела (10); Лепота је жене богасто највеће... Арам је било, и лепоте...(11); нуста остала..., ...руке, осушиле се...; зром га спалио и сл.

Њене кетве, међутим, немају првобитну магијску функцију. Оне служе више као повке или за испољавање сопственог беса (Суботић 2008: 137). Као спецификум разговорног стила, њихова примена у делу такође упућује на интерференцију два функционална стила.

6 Закључак

Роман Јована Д. Петровића, *Лина тврђа од камена*, представља изузетан књижевноуметнички текст који припада дијалекатској књижевности. Као свака квалитетна књижевна творевина, и овај роман нуди обиље материјала за књижевно-језичку, то јест језичко-стилску анализу. Дубља таква анализа могла би дати комплетан дијапазон стилема којим обилује језик Јована Д. Петровића, но ми смо се ограничили на неколико сегмената. Текст је писан дијалектом, па је самим тим маркиран у односу на стандардни језички израз, иако садржи и елементе стандардног српског језика. Сам по себи дијалекатски текст носи стилске особености, то јест сам је по себи стилематичан и пресупонира (подразумева) не само језичке, него и етнолошке карактеристике у већој мери но што је то било који текст писан на стандардном језику.

Показали смо да је аутор изврстан познавалац говора свог села Добрња, а тај говор шире гледано припада косовско-ресавском дијалекту. Нас је у првом реду занимало шта је од дијалектизама уствари стилогено, то јест који језички елементи романа функционишу као јединице стила. Интерпункција је

специфична, има своју улогу у приповедању, указује на мешање два функционална стила – разговорног и књижевноуметничког.

Затим, карактеристична је употреба народних елемената говора, попут богате фразеологије, пословичких и других идиоматизованих структура. Честа је употреба клетви која има своју улогу у специфичном бојењу приповедања, али и функцију повезивања радње, као композиционо средство. Клетве у сеоској средини више немају магијску функцију, већ се приближавају псовкама, па тако и клетве у роману, уносе елементе разговорног колоквијалног стила у књижевни текст, чиме дају посебан тон у приповедању.

Роман *Лина тврђа од камена* представља специфичну уметничку творевину, чије се посебности испољавају на више нивоа, њена вишеслојност базира се на аутентичном стилу писца, живописном језику, динамичној али потресној радњи и емотивном набоју који преноси на читаоца.

Извор

Петровић 2006: Јован Д. Петровић, *Лина тврђа од камена*, Београд: Чигоја штампа.

Литература

- Зборник 2011: *Дијалекат – Дијалекатска књижевност* (Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру, 18. децембра 2010. године), Лесковац: Лесковачки културни центар.
- Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика* (2. издање). Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 63–96.
- Јашовић 2012: Голуб Јашовић, *Говори Млаве и Ресаве у роману Јована Д. Петровића „Лина тврђа од камена“*, у: *Млава у миту и историји, Петровац на Млави, 4. мај 2012. године*, прир. Живојин Андрејић, Рача: Центар за митолошке студије Србије – Петровац на Млави: Културно-просветни центар, 391–410
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Милановић 2008: Александар Милановић, *Напомене у дијалектима у српској књижевности, Дијалекти и српска књижевност*, Књижевна заједница „Борисав Станковић“, Врање, 10–11.
- Милорадовић 2008: Софија Милорадовић, *Једно могуће читање Петријиног венца: књижевно дело као етнодијалекатски текст, Слике културе – некад и сад* (60 година Етнографског института САНУ), Београд (Зборник 24), 223–236.
- Милошевић 2014: Јадранка Милошевић, *Говор средњег тока Млаве*. Необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- Правопис 2010: Митар Пешикан – Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Суботић 2008: Љиљана Суботић, *Синтаксичко-семантичка структура клетви у епским народним песмама*, Српски језик 13/1–2.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Грац.

Zusammenfassung

Dialekt als Sprache des Romans *Lina tvrđa od kamena*

Marina M. Nikolić – Sanja S. Aleksić

Der Roman *Lina tvrđa od kamena* von Jovan D. Petrović ist auf Kosovo-Resava Dialekt geschrieben, was gleichzeitig das wichtigste stilistische Merkmal dieses Werkes darstellt. Aus der stilistisch-analytischen Perspektive betrachtet, bietet dieser literarische Text eine Fülle von Materialien für eine wissenschaftliche Beschäftigung. Diese Arbeit hat sich auf einige Segmente konzentriert: auf die Darstellung der sprachlichen Eigenheiten des Kosovo-Resava Dialektes, die in dem Roman zu finden sind; auf die Interferenz zwischen dem Dialekt und der Standardsprache, sowie auf die Interferenz zwischen zwei Funktionalstilen – dem Redenden und dem Literarischen.

Bei dem Versuch, die gesprochene, mündliche Form, in der sich ein Dialekt manifestiert, schriftlich mit den standardsprachlichen Mitteln möglichst authentisch zu fixieren, ergibt sich ein charakteristisches orthographisches Bild, sodass die graphostilistischen Elemente zum Gegenstand der analytischen Betrachtung wurden. Diesbezüglich wurden vor allem die Verwendung des Apostrophs und damit verbundene stilistischen Figuren (wie z. B. Aphärese, Apokope, Haplologie, Elision, Synkope usw.) und die Verwendung der Auslassungspunkte näher erläutert.

Schlüsselwörter: Jovan D. Petrović, Roman *Lina tvrđa od kamena*, Kosovo-Resava Dialekt, Linguostilistik